

VICTOR HUGO'NUN SEFİLLER ROMANI ÜZERİNE BİR OKUMA

AN ANALYSIS OF VICTOR HUGO'S SEFİLLER NOVEL

Yeliz AKAR

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Tunceli, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3963-1008

E-posta: y.akar84@hotmail.com

Geliş Tarihi: 19.03.2023

Kabul Tarihi: 25.05.2023

Kaynak Gösterim/Citation:
Akar, Yeliz. "Victor Hugo'nun Sefiller
Romani Üzerine Bir Okuma". *Yeni
Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 15/29,
055-078.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.536>

Öz

18.yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında tarihi, kültürel ve sosyal boyuttaki olaylar ekseninde zevk ve estetik anlayışını oluşturan romantizm, klasisizme karşı tepkinin ürünü olarak doğar. Jean Jack Rousseau, Schiller, Goethe, Lamartine, Montesquieu ve Voltaire gibi çok sayıda sanatçının yer aldığı romantizm, Victor Hugo'nun yazınlarıyla başarılı bir ivme kazanır. *Cromwell'in Önsözü* adlı eseriyle romantizm akımına katılan Victor Hugo, edebi serüveninde de yeni bir başlangıç yapar. Bu akımın izlerini taşıyan birkaç denemeden sonra büyük başarı yakalar. *Sefiller*, bu bağlamda değerlendirebileceğimiz en iyi örneklerden biridir.

Sefiller, imkânsızlıklarla kuşatılan bir insanın trajik sürecini ve bu sürecin yarattığı çok yönlü değişimi anlatır. Roman, değer duygusu silinerek insanı somut bir nesne olarak gösteren sisteme karşı edebi düzeyde tepki olarak düşünülebilir. Başkışı Jean Valjean'ın şahsında yansıtılan bu tepki, Jean Valjean'ın değişim sürecine paralel düzlemde verilir. Zamana yayılan, anlık gelişmeyen, çok sayıda soruyu beraberinde getiren değişim; kişiler ve kavramlar açısından vermek istediği mesajı da destekleyen bir nitelik taşır. Değişimle beraber hayatla ilişkisini vicdan, sevgi, vefa ve adalet gibi değerler üzerine kuran Jean Valjean, ideal insanı sembolize eder.

Bu çalışmada suç-ceza kavramına sıkıştırılarak güvensiz, huzursuz ve yalnız Jean Valjean'ın değişimine yönelik tespitler yapılacak; karakterin kendini tanıma ve keşfetme serüveni üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Victor Hugo, *Sefiller*, Değişim, Jean Valjean.

Abstract

Romanticism, which formed the understanding of taste and aesthetics in the axis of historical, cultural and social events in the middle of the 18th century and the beginning of the 19th century, emerged as a product of a reaction against classicism. Romance, which includes many artists such as Schiller, Goethe, Lamartine, Montesquieu and Voltaire, especially Jean Jack Rousseau, gains a successful momentum with the literary essays of Victor Hugo. Victor Hugo, who joined the romanticism movement with his work *Cromwell's Önsözü*, thus makes a new start in his literary adventure and achieves great success after a few literary trials bearing the traces of this movement. *Sefiller* is one of the best examples we can evaluate in this context.

Sefiller, tells the tragic process of a person surrounded by impossibilities and the multifaceted change created by this process. The novel can be thought of as a literary reaction against the system that shows the human as a concrete object or substance, by erasing the sense of value. This reaction, which is reflected in the person of the protagonist Jean Valjean, is given on a parallel plane to Jean Valjean's change process. The change that spreads over time, does not develop instantaneously, and brings many questions; It carries an affirmative and healing dimension in a way that also supports the message it wants to give in terms of people and concepts. Jean Valjean, who builds his relationship with life on values such as conscience, love, loyalty and justice, symbolizes the ideal person.

In this study, determinations will be made about the change process of Jean Valjean, who is insecure, restless and alone by being squeezed into the concept of crime-punishment; In line with Jean Valjean's choices, the adventure of self-knowledge and discovery will be emphasized.

Keywords: Novel, Victor Hugo, *Sefiller*, Change, Jean Valjean.

Extended Summary

Art is nourished by cases that are 'noted in history'. Because every literary work borrows the dominant spirit of its own period. In this context, French literature is like a mirror held up to its own history. French literature, which is the source of many qualified works such as poetry, novels, stories, plays, essays, etc., gives direction to world literature with successful authors such as Victor Hugo.

Victor Hugo joins the literary world at the age of sixteen by experimenting with poetry; the first poem of Hugo, who wrote his works under the influence of the classicism movement, is the *Desire of Victory* written in 1818. The first novel of the author, who turned to the novel genre after his poetry studies, is *Izlandalı Han* written in 1823.

Bug-Jargal in the novel genre in 1826; continuing his adventure as a writer by writing *Övgüler ve Türküler* in the poetry genre, Victor Hugo partially changes the style of writing on the line of classicism in *Övgüler ve Türküler*. Because "the book is actually the harbinger of a radical change in the poet's thoughts. Although Hugo is still close to classicism, he also tends to romanticism" (Tanilli 56). Therefore, the point of view embodied in classicism slowly begins to evolve towards romanticism for Victor Hugo. The author takes his romanticism-oriented perspective in art to a higher point in *Cromwell's Önsözünde* (1827); so he becomes a representative of this current.

Romanticism, which includes many artists such as Schiller, Goethe, Lamartine, Montesquieu and Voltaire, especially Jean Jack Rousseau, expands its sphere of influence with the works of Victor Hugo. After determining his place in romanticism, Victor Hugo starts working to stage the play *Marion de Lorme* in 1831; however, the work is censored by the administration on the grounds that it is objectionable. Defining censorship as unfair, Victor Hugo protests the authoritarian rule of the period on a literary level with his works. For example, Victor Hugo, reacting to the limitation of freedom in art by writing *Hernani*, completely changes both his ideological thought and his literary perspective.

The military coup in France on December 2, 1851 is an important breaking point in Victor Hugo's literary adventure. Because the period of exile, which started in 1852 and ended in 1870, allows the author to produce his most competent products.

For example, the basic fiction of *Sefiller* is based on the experiences of this period. The formation process of *Sefiller* consists of several stages; the work,

which was first shaped as *Misery* in 1840, was brought to the stage of completion between 17 November 1845 and 12 February 1848, but it was interrupted due to the 1848 Revolution.

Sefiller, intertwines the defeat of misery on human beings, the abyss in which automaton thought drags people, the feeling of blockage caused by dysfunctional and empty values, with the decay in the social structure. "The author sees the unfair justice system and political life of the period as hellish suffering. According to Hugo, as long as the state administration has social, political and economic injustices, there will be sufferings of people on earth" (Özkaya 495). It is possible with a world order based on values such as equality.

In this context, *Sefiller* points out not only the life stories of people struggling with poverty, but also that the concept of justice is not a mechanical system, that everything that belongs to human beings cannot be explained by law, theory and law, and how values such as freedom, kindness, compassion and love can heal people. The whole focus of this sign is Jean Valjean. Because the change story of Jean Valjean is about the common values that bring humanity together.

Change begins with realizing the distinction between good and bad; the moment of awareness is not focused on a specific time period; involves great interrogations, endless questions, renunciations, and flashbacks. In this process, the author questions two basic ideas in the person of Jean Valjean; the correctness of the structure stuck in formal ways of thinking, the power of relationships based on understanding, interest and sincerity on people. Jean Valjean turns to the absolute source of goodness in his soul rather than grudge, hatred and revenge. Jean Valjean turns to the absolute source of goodness in his soul rather than grudge, hatred and vengeance. Because human; it clings to life with the support and interest of people who see, realize and understand it. The recovery process of Jean Valjean, who was ostracized and despised by the society, is not given only in the individual dimension in the novel.

Giriş

Sanat, 'tarihe not düşülen' vakalardan beslenir. Zira her edebi eser, kendi döneminin baskın ruhunu ödünçler. Bu bağlamda Fransız edebiyatı, kendi tarihine tutulmuş bir ayna gibidir. Şiir, roman, hikâye, tiyatro, deneme v.b. pek çok türde nitelikli eserlere kaynaklık eden Fransız edebiyatı, Victor Hugo gibi başarılı yazarlarla dünya edebiyatına yön verir.

On altı yaşında şiir denemeleri yaparak edebiyat dünyasına katılan ve klasisizm akımının etkisiyle eserlerini kaleme alan Hugo'nun ilk şiiri, 1818 yılında yazdığı *Zaferin Arzusu*'dur. Şiir çalışmalarından sonra roman türüne yönelen yazarın ilk romanı ise 1823 yılında yazdığı "İzlandalı Han"dır.

1826'da roman türünde *Bug-Jargal*'ı; şiir türünde ise *Övgüler ve Türküler*'i yazarak yazarlık serüvenine devam eden Victor Hugo, *Övgüler ve Türküler*'de klasisizm çizgisindeki yazın tarzını kısmen değiştirir. Zira "kitap, şairin düşüncelerinde köklü değişikliğin habercisidir aslında. Hugo, henüz klasisizme yakın durmakla birlikte, romantizme de eğilim göstermektedir" (Tanilli 56). Dolayısıyla klasisizmde vücut bulan bakış açısı, romantizme doğru evrilmeye başlar. Yazar romantizm eksenli evrilen bakış açısını, *Cromwell'in Önsözü*'nde (1827) üst noktaya taşır; böylece bu akımın temsilcisi olur.

Jean Jack Rousseau başta olmak üzere Schiller, Goethe, Lamartine, Montesquieu ve Voltaire gibi çok sayıda sanatçıyı bünyesinde barındıran romantizm, Victor Hugo'nun eserleriyle etki alanını genişletir. Böylece "18. asrın sonunda J.J.Rousseau'dan menşeyi alan romantizm, daha sonraki asırda Mrne de Stael'in Almanya Mektuplarıyla, Chateaubriand, Lamartine, A. De Vigny'nin, V.Hugo'nun eserleriyle en parlak devrini yaşa(r)" (Safa 10). Victor Hugo, romantizmdeki yerini belirledikten sonra 1831 yılında *Marion de Lorme* adlı tiyatro eserini sahnelemek için çalışmalara başlar; lakin eser, yönetim tarafından sakıncalı olduğu gerekçesiyle sansüre uğrar. Sansürü haksızlık olarak nitelendiren Victor Hugo, dönemin otoriter yönetimini yazdığı eserlerle edebi düzeyde protesto eder. Sözelimi Hernani'yi yazarak sanatta özgürlüğün sınırlandırılmasına tepki veren Victor Hugo, hem ideolojik düşüncesini hem de edebi perspektifini tümüyle değiştirir. Nitekim kraliyetin kendisine sunduğu imtiyazlı yaşamdan ve klasisizm akımından vazgeçerek romantizmi benimseyen Victor Hugo, 1831'de *Notredame De Paris*'i yazar.

2 Aralık 1851'de Fransa'da yaşanan askeri darbe, Victor Hugo'nun edebi serüveninde önemli bir kırılma noktasıdır. Zira 1852'de başlayıp 1870'de

sonlanan sürgünlük dönemi, yazarın en yetkin ürünlerini vermesini sağlar. Sözelimi *Sefiller*'in temel kurgusu, bu dönemdeki deneyimler üzerine kuruludur. İlk olarak 1840 yılında *Sefaletler* adıyla şekillenen eser, 17 Kasım 1845- 12 Şubat 1848 tarihleri arasında tamamlanma aşamasına getirilir. Lakin eser, 1848 Devrimi nedeniyle yarıda kalır. 1860'da tekrar *Sefaletler*'i yazmaya yönelen yazar, 1861 yılında romanın adını *Sefiller* olarak değiştirir ve tamamlayarak yayınlar.

Sefiller, bireysel ve toplumsal düzeyde mesajlarla yüklü bir eserdir. Victor Hugo, yokluğun hezimetini, işlevsiz ve içi boşalmış değerleri sosyal yapıda oluşan çürümeyle birlikte aktarır. "Yazar, dönemin haksız adalet sistemi ve politik hayatını, yaşanmış cehennemî acılar olarak görür. Hugo'ya göre, devlet yönetiminin toplumsal, siyasi ve ekonomik haksızlıkları olduğu sürece, yeryüzünde insanların acıları da var olacaktır" (Özkaya 495). Dolayısıyla *Sefiller*, sadece yoksullukla mücadele eden insanların yaşam öykülerini değil, insana ait her şeyin yasayla, kanunla izah edilemeyeceğine, özgürlük, iyilik, merhamet ve sevgi gibi değerlerin insanı nasıl iyileştireceğine de işaret eder. Bu işaretin tüm odak noktası, Jean Valjean'dır. Zira Jean Valjean'ın değişimi, insanlığı buluşturan ortak değerler üzerinedir.

Değişim, iyi ve kötü arasındaki ayrımı fark etmesiyle başlar; farkındalık anı, belli bir zaman dilimine odaklı değildir; büyük sorgulamalar, nihayete varamayan sorular, vazgeçişler ve geri dönüşler içerir. Bu süreçte yazar Jean Valjean'ın şahsında iki temel düşünceyi sorgular; formel düşünce biçimlerine sıkışmış yapının doğruluğunu, anlayış, ilgi ve samimiyete dayalı ilişkilerin, insan üzerinde yarattığı gücü. Jean Valjean, kin, nefret ve intikam yerine ruhundaki mutlak iyilik kaynağına yönelir. Zira insan; kendisini anlayan insanların desteği ve ilgisiyle yaşama tutunur. Toplum tarafından dışlanmış, hakir görülmüş Jean Valjean'ın iyileşme süreci, romanda sadece ferdi boyutta verilmez. Yazar, Jean Valjean'ın yeniden oluş yolculuğunu, dönemin yapısıyla iç içe aktarır. Dolayısıyla roman, sosyal gerçekliğe ait unsurların da bir hülasesi olarak düşünülebilir. Çünkü yazar, Jean Valjean'ın yaşadığı olaylar aracılığıyla Paris'in tarihi ve kültürel dokusuna, savaşların yarattığı etkilere, isyanların, iç çatışmaların yol açtığı kaosa ve yıkım sürecine de dikkatimizi çeker.

Felaketlerin Kuşattığı İnsan: Jean Valjean

İnsan, yaşam sürecinde anne ve baba başta olmak üzere yakınlarının ilgisine ihtiyaç duyar. Bu ihtiyacı tam anlamıyla karşılanmamış çocuklar, her bakımdan yetersiz ve eksik kalır. Jean Valjean, anne ve baba gibi, insanın hayata karşı daha vakur durabilmesini sağlayan güçten yoksundur. Oysaki "ana, içinden çıktığımız yuva, doğa, toprak, okyanustur. Baba ise, çocuğun öğretmeni; yaşamdaki yol göstericisidir" (Fromm Sevme Sanatı 49). Çocuk yaşta anne ve babasını kaybeden Jean Valjean, sağlam adımlarla hayata yönelmesini mümkün kılan yuvanın imkân dünyasından mahrumdur. Mahrumiyet, maddi ve manevi boyutta büyük zorluklara yol açar. Zira "babaların ölümü, çocuklar için kendi sınırlarına çarpmadır" (Korkmaz ve Devenci 123). Bu sınırlar, kimsesizlikle birleşip ağır sorumluluklar getirdiği zaman, Jean Valjean'da olduğu gibi yıkıcı sürece dönüşebilir. Anne ve babasını kaybettikten sonra ablası tarafından büyütülen Jean Valjean, olumsuz koşullara sahip bir ortamda yaşamak ve ağır sorumluluklar almak zorunda kalır:

Jean Valjean anne ve babasını çok küçük yaşta kaybetmişti. (...) Jean Valjean'ın tek yakını ileride yedi çocuğuyla dul kalacak olan kendinden bir hayli büyük olan ablasıydı. (...) Babanın yerini alıp kendini yetiştiren ablasına destek olmaya başladı.(...) Gençliği böylesine zorlu ve para getirmeyen bir işte geçiyordu (Hugo 99).

Ansızın yüklenen mesuliyet; Jean Valjean'ın çocuk ruhuna zarar verir. Zira bir anda büyümek zorunda kalmak, kişilik gelişimini zedeleyerek gelecekte büyük patlamalar ve kırılmalar şeklinde kendini dışa vuran sorunlara yol açabilir. Jean Valjean, bu sorunların ters yüz edilmiş biçimidir. Çünkü o, ailesini bir arada tutma ve devam ettirme mesuliyetinin zorluğu altında ezilir ve bu konuda kendisine yardım edecek kimsesi yoktur. "Bir insan devinimlerinin yöneldiği amaç, o insanın çocukken dış dünyadan aldığı izlenimlerin etkisi altında gelişip ortaya çıkar" (Adler İnsanı Tanıma Sanatı 66). Ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalışı, karşılık bulmayan ve kazanca dönüştürülemeyen emek gücü, Jean Valjean'ın çaresizliğini artırır. Emegın ve gelir düzeyinin sıfırlandığı bir düzende yaşama tutunmaya çalışmak, oldukça zordur; zira sınırları olmayan çalışma sistemi, enerjisini ve gücünü yitirmiş, mutsuz, huzursuz ve kaygılı insanlar yaratır. Jean Valjean, böylesi bir insan tipinin karşılık bulmuş halidir.

İnsan, üreterek, çalışarak kendini var eder; çaba göstererek yaşamını kurabilmenin mutluluğu ve enerjisiyle zenginleşir. Oysa Jean Valjean, tüm

gücüyle çalışmasına rağmen yoksulluğun ezici hegemonyasında tükenir; sistemin zayıf olanı ezen, yoksulu daha da yoksullaştıran tarafına yenik düşer:

Ağaç budama mevsiminde bir frank yevmiye alır, başka zamanlar hasatçı, vasıfsız işçi, sığırtmaç, çiftlik hizmetkârı olarak çalışır, para kazanmak için elinden geleni yapardı. Yoksulluğun sarmalayıp yavaş yavaş sıkıştırdığı acınası bir aileydi. Çok sert geçen bir kış mevsiminde Jean işsiz kaldı. Aile ekmezsiz, sözcüğün tam anlamıyla yedi çocukla birlikte ekmezsiz kaldı (Hugo 100).

Sistem eleştirisi yapan yazar, Jean Valjean'ı çaresizleştiren nedenleri açıklar. "İnsanoğlu, yemek, içmek (...) gibi zorunluluklar içindedir. Bütün bunları yapmak için çalışmak ve üretmek zorundadır" (Fromm, Özgürlükten Kaçış 30). Jean Valjean, yaşamın gerekliliğini yerine getirirse de, ne ihtiyaçlarını karşılayabilir ne toplumda kendine bir yer ediniş statü kazanabilir. "Statü, kişinin toplumdaki konumunu ifade eder" (Botton 7). Konumu olmayan insanlar, Jean Valjean gibi toplum tarafından "vasıfsız" olarak nitelendirilir. Bir bakıma küçümseme olarak düşünebileceğimiz bu tanımlama, Jean Valjean'ın hayatındaki sorunların sosyoekonomik ve psikolojik boyuttaki sembolik yansıması, aynı zamanda başlangıç noktasıdır. Öncelikle maddi koşullarda kendisini gösteren sıkıntılar, zaman içinde insanca yaşama hakkını da elinden alır. "İnsanı hasta eden şey, işin kendisi değil, üç farklı noktadır. Birincisi denetim altında olduğu bir sistemin içinde anlamsız bir çark olduğu hissi; ikincisi ne kadar sıkı çalışırsa çalışsın herkes gibi muamele göreceği ve kimsenin dikkatini çekemeyeceği hissi. Üçüncüsü aşağılarda olduğu(...) önemsiz, düşük statülü biri olduğu hissi(dir)" (Hari 250). Hari'nin ifadesindeki üç olumsuz durumu da yaşayan Jean Valjean, açlığın sınırında devinir; hayatını idame ettirecek asgari imkânlardan yoksun oluşu, ailesinin muhtaç duruma düşmesi, onu kendi sınırlarına mahkûm eder. Zira "yoksulluk, insanı, insanlığın görüş alanının dışına iter" (Botton 17). İnsanların görüş alanının dışına itilme, Jean Valjean örneğinde olduğu gibi yanlışlarla örülü bir savunma refleksi geliştirebilir. Çünkü insan, her tür durumda kendini yaşatmak ve korumak zorunda olduğunu bilir. Bu zorunluluk, Jean Valjean'ı suç işlemeye iter. Açlıktan kırılan ailesinin trajik durumuna son vermek için hırsızlık yapan Jean Valjean, çok daha zor ve yıpratıcı süreçlerin tutsağı olur:

Fıncı Maubert Isabeau yatmaya hazırlandığı sırada, dükkânının (...) vitrinine şiddetli bir darbe indirildiğini duydu. (...) Isabeau (...) hırsızın peşine düştü ve onu yakaladı. Hırsız ekmeği yere atsa da, kolu hala kanlar içindeydi. Bu kişi Jean Valjean'dı. Jean Valjean "ikamet edilen bir evde zor kullanarak hırsızlık yapmak" suçuyla mahkeme önüne çıkarıldı. (Hugo 100).

Ekmeç çalarak ailesinin en temel ihtiyacını gidermeye çalışan Jean Valjean, başkasına ait olanı aldığı için hırsızlıkla suçlanır. Suç eylemi, yazar tarafından

neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak aktarılırken dönemin sosyal yapısı hakkındaki temel gerçek, eleştirel bakış açısıyla verilir. Yazar, açlığın ve sefaletin yarattığı sonuç ile yasalar arasındaki ilişkiyi ironik tarzda ele alır. Çünkü yazara göre suç diye adlandırılan eylem, kimseye zarar vermemiştir; çalınan sadece bir ekmektir ve bu ekmek, o zamana kadar çalışan, hak ederek kazanan Jean Valjean'ın başa çıkamadığı sıkıntılardan kaynaklanır. Beccaria, "suç, toplumun huzur ve rahatını bozduğu nispette ve bununla ölçülü olarak ceza verilmelidir" (Aktaran Günal 48) der. Dolayısıyla insanı suçlu yapan eylem, herkese zarar verecek mahiyette olmalıdır. İnsan, açlık gibi büyük bir tehditle sınındığı zaman, kendisini korumak için tüm ahlaki değerleri hiçe sayabilir. Zira akıl ve ruh sağlığı yerinde, refah düzeyi memnun edici seviyede olan hiç kimse bile isteye suç işlemez. Jean Valjean'da kendisine yardım edecek birinin olmadığını bildiği ve tüm çareler tükendiği için meşru olmayan eyleme başvurur. Fromm:

Sosyo-ekonomik yapının, toplumdaki kişilerin karakterini belirlediğine işaret eder. Şayet herhangi bir sosyal sistem, insanın temel ihtiyaçlarını dikkate almaz, umursamaz ve belli bir sınırın ötesinde körleştirmeye çalışırsa, o toplumun üyelerinin, insani ihtiyaçlara daha elverişli bir toplum tipini yaratmayı denemeleri kaçınılmaz hale gelebilir. Eğer bu deneme de başarı olamazsa toplumsal sistem, yaşama, yıkma ve yeniden yaratma gücünü yitirdiği için muhtemelen çözülmeye başlayacaktır (Çağımızın Özgürlük Sorunu 84).

Fromm'un çıkarımında yer alan çözüme ilk olarak yazarın ifadeleri dikkate alındığında suça yönelten sistemin kişiyi yozlaştırmasıyla başlar. Yozlaşma, *Sefiller*'de hırsızlık girişiminde yansıma bulur; yiyecek bir lokma ekmek bulmadığı için hırsızlık yapmak zorunda kalan Jean Valjean, beş yıl kürek cezasına mahkûm olur. Bu mahkûmiyeti yazar, romanda "Yasa maddesi çok netti. Uygarlığımızda, bir cezanın büyük bir yıkımı ilan ettiği ürkütücü anlar vardır. Düşünen bir yaratığın toplumdaki uzaklaştığı ve toplumun onu telafi edilemez bir şekilde yüzüstü bıraktığı an, ne hüznü bir andır!" (Hugo 100) sözleriyle eleştirerek suçlu ve kurban yaratan sistemi sorgular. Zira sistemin hırsızlık yapmakla suçladığı Jean Valjean'a hiç kimse yardım elini uzatmamıştır.

En yakınımızdakine duyarsızlaştığımız, yabancılaştığımız an, bir arada yaşama kültürüne zarar veririz. Jean Valjean bu paylaşma kültüründen kendisine düşen payı alamaz. Onu duyan bir sesin ya da birinin olmazlığı, hatta fıncıncı Maubert Isabeau'nun sert ve hoyrat tavrı, Jean Valjean'ı suçlu ve sorunlu birine dönüştürür. Yazar, suçlu ve sorunlu kişiliği yaratan zemini tüm ayrıntılarıyla verir. Tahammül

sınırlarını zorlayan açlık ve kimsesizlik, Jean Valjean adına tüm toplumsal normları ve yasaları geçersizleştirir. Maddi ve manevi bakımdan asgari seviyedeki gerekli olanın yokluğu ve bu yokluğa karşı hiçbir şey yapamazlık karşısında doğrunun/ değerin içeriği değişebilir. Dolayısıyla insanı, içindeki koşullar çerçevesinde görmek ve değerlendirmek gerekir. Suçlu konumuna düşerek beş yıl ceza alan Jean Valjean, bu cezanın doğruluğu konusunda okuyucuyu düşündürecek içsel bir çatışmanın eşiğine gelir. Çeçen'e göre "Cezanın amacı, toplumdaki suç eğilimlerini önleme, kişilerden suçluyu çıkarıp insanı kazanma, bireylerin adalet duygularını onarma ve karşılamadır. Cezanın ölçüsünü, şiddetini bozulan adalet dengesinin gereksinmesi belirlemektedir" (57-58). Çeçen'in ifadelerini dikkate aldığımızda; bir ekmeğe muhtaç hale gelen Jean Valjean gibi güçsüz ve yoksul olanın hakkını korumayan yasalar, sadece yazılı bir formaliteden mi ibarettir ya da Jean Valjean'a verilen ceza, suç eğilimini önlemek yerine potansiyel bir suçlu mu yaratmaktadır? şeklindeki sorulara cevap ararız. Yazar bu cevabı aslında:

Bu iç karartıcı öyküde tek suçlu kendisi miydi? Öncelikle çalışan biri olarak işini kaybetmesi, çalışkan biri olarak ekmeğini kaybetmesi ciddi bir sorun değil miydi? Ardından işlenmiş ve itiraf edilmiş bu suça verilen ceza acımasız ve abartılı değil miydi? Yasanın verdiği cezada mahkûmun işlediği suçtan daha fazla suiistimal yok muydu?" (Hugo 123).

Sözleriyle verir. Dolayısıyla insanın geleceğini, koşullarını göz ardı ederek salt yasalarla inşa etmeye çalıştığımızda, sorunları çözmek yerine daha büyük problemlere neden olan bir cehennem hazırlarız. Bu cehennem, Jean Valjean gibi yalın, yorgun ve umutsuz insanlar yaratır. Umutsuzluk, en büyük tehlikedir; çünkü umutsuz insanlar, döngüsel bir felaketin ve yıkımın gücünü içinde taşırlar.

Toplumsal Algıdaki Lanetli: Jean Valjean

İçinde bulunduğu durumu izah etmesine izin verilmeden mahkûm edilen Jean Valjean, cezaevine girince adı dâhil kimliğine ait tüm değerlerini kaybeder. "Boynundaki zinciriyle bir yük arabasına bindiri(lir) ve (...) Toulon'a getiri(lir). Orada, (...) ismi de dahil olmak üzere hayatındaki her şey silin(ir), o, artık Jean Valjean değil, 24601 numara(dır)" (Hugo 101). Dönemin cezalandırma mantığını tenkit eden yazar, mahkûm da olsa insanın boynuna bir zincir takılmasını, adı yerine somut bir göstergeyle tanımlanmasını, onur zedeleyici bir durum olarak görür. Çünkü ad, insanı tanımlar; insanın adı yerine kayıtlı bir maddeyle tanımlanması, karakterine zarar verir. Bu uygulamanın temelinde yatan sebep, o

dönemde suçluların tehlike niteliği taşıması ve kendisini birey olarak hatırlatan her tür unsuru yok etme arzusudur:

Ortaçağ Avrupası'nda bazı mahkemeler dağlama ya da sakat bırakma yöntemine başvurur. [...] Örneğin, East Jersey'in 1668 ve 1675 tarihli koloni yasaları uyarınca hırsızlık için ele "T" harfinin, ikinci kez suç işlenmesi halinde "R" harfinin, Püriten New England'da da zina için meşhur kızıl "A" harfinin dağlanması öngörülmüştür (Özkan 869).

Jean Valjean'ın durumuyla özdeşleşen bu tutum, bir tür afişe etmekle beraber tüm mahkûmları, mekanik düzeyde kontrol etme sendromundan kaynaklanır. Toulon'daki adını unutturmaya yönelik otoriter yönetimlerde saplantı noktasına varan bu yönelim, insanı, rakamlardan ibaret bir düzene iterek tahrip eder. Oysa cezaevlerinin işlevi, iyileştirmektir; cezaevleri Jean Valjean'daki gibi kişiyi oç gibi şiddet içeren eylemlere yöneltmez. Bu konuda Foucault'un tespiti dikkate değerdir. Foucault'a göre "hapishanenin asıl işlevi, suçluları ıslah etmek değil, suçu sorunsallaştırarak suça eğilimlilik adı verilen bir öznel deneyim kurmak ve iyi çocukları bu yeni ve bilimsel olarak tanımlanmış deneyimin içerimlediği normlara göre koşullandırmaktır" (17). *Sefiller'* de normlara göre koşullandırmanın öznesi Javert; nesnesi ise, Jean Valjean'dır.

Javert, kuralların putlaştırdığı, dondurduğu bir cisimdir. Bu cisimleşmenin sınırları çerçevesinde düşünür ve hareket eder. Saptırılmış adalet anlayışıyla insanlara yaklaşır. Javert'e göre statüsü olmayan insanlar, bilhassa da yoksullar, düşkünler ve dilenciler, ahlaktan yoksun insanlardır. Hâlbuki ahlak, makama göre kendisine bir yön tayin etmez; bazen küçük gördüğümüz insan, hayatımızda büyük değişime kapı aralayabilecek kadar güçlü bir değer duygusuna sahip olabilir. Lakin Javert'in algısında erdeme sahip olmak, statüyle ilişkilidir. Bilhassa mahkûmlara karşı acımasız davranan Javert'in tavrı, geçmişle alakalıdır. Javert, "kocası kürek mahkûmu olan falcı bir kadının çocuğu olarak hapishanede doğ(ar). Büyüdükçe dışına itildiği toplumun içine asla giremeyeceği düşünüp umutsuzluğa kapı(lır) (...) Polis okuluna girip başarılı olur" (Hugo 205). Kürek mahkûmunun evladı olarak dünyaya gelme, Javert'in iç dünyasında utanç psikozuna neden olur. Javert, bu durumun gelecekte sorun yaratacağını düşündüğü için herkesin saygı duyacağı bir statü kazanır.

Sahip olduğu konum sayesinde Jean Valjean'a ve diğer mahkûmlara acımasızca davranarak geçmişinden intikam alır. Bastırmaya çalıştığı gerçeği, mahkûmlarla her karşılaşma anında tekrar gün yüzüne çıkar. Onlara karşı duyduğu nefret,

değiştiremeyeceği köklerine yöneliktir. Bu durum, zamanla müsamahasız biri olmasına neden olur. Lakin Jean Valjean gibi şartların sürüklediği mahkûmlar, daha insani muameleleri hak ederler. Yazar, bu konuda okuyucu düşündürmek ister. Zira romanda cezaevleri, sindiren ve baskılayan bir görünüme sahiptir. "Suçlulara daha insanca bir cezanın uygulanacağı ve mahkûmların ıslah edileceği vaatleriyle kurulan hapisane, sayısız reforma rağmen bir türlü beklenen işlevi yerine getirememiş; tersine neredeyse suçun kendisinin kurumsallaştığı, suçlu girenin suça eğilimli olmayı öğrendiği bir mekâna dönüşmüştür" (Foucault 17). Foucault'un bahsettiği düzeni benimseyen ve uygulayan Javert, Jean Valjean'ın içindeki cehennemi uyandırır.

Ürkek, çekingen ve pişman bir halde girdiği cezaevi, affedilmeyi bekleyen Jean Valjean'ı zalim ve mutsuz birine dönüştürür. "Cezaevine ağlayarak ve titreyerek giren Jean Valjean, oradan duygularını kaybetmiş bir adam olarak çıkar" (Hugo 200). Gruen'e göre "insan, kendi benliğini -duygularını ve onlara karşı sorumluluğunu- ne kadar kaybederse, o kadar kinci olur ve bunun farkına bile varmaz. Bu saldırganlık kendi özerkliğimizi kısıtlamamızın bir sonucudur" (61). Despot bir bakış açısının altında yaşama hakkı ihlal edilen Jean Valjean'ın karakterini, şiddet, tahammülsüzlük ve öfke gibi olumsuz davranış biçimleri yönlendirir. Dolayısıyla hapisaneden çıkış, özgürlüğe doğru atılan bir adım olmaktan çok, psikolojik boyutta yeni bir mahkûmiyete işaret eder. Aynı zamanda toplum merkezli ötekileştirilmenin de başlangıç noktasını oluşturur.

Jean Valjean, cezaevinden çıktığında kendisine sarı bir kimlik verilir. Sarı kimlikte Jean Valjean'ın tehdit ve tehlike içeren biri olduğuna yönelik yazı, hakir görülmenin sembolik yansımasıdır. Toplum nazarında zarar veren, huzur bozan Jean Valjean, kimse tarafından istenmez. Kendisine lanetli gibi davranan insanların tavırlarına maruz kaldıkça "özgürlüğün, sarı kimlik belgesiyle verilen özgürlüğün ne olduğunu çok çabuk anla(r)" (Hugo 114). Varlığını onayan bir toplumun olmazlığı, Jean Valjean'ın ruhuna kök salan kötülüğü iyice artırır. Johann Hari, "sosyalleşme reçetesi olarak etrafınızdaki insanlarla, toplumla, gerçekten önem taşıyan değerlerle yeniden bağ kurmanın önemine dikkat çeker" (Hari 233). Jean Valjean için bu bağ, kopuktur. Topluma karışmak, insanlarla bir arada olmak istedikçe, sürekli itilir. Gidecek yeri olmadığı için handa kalmak ister; fakat han sahibi sarı kimliğini gördüğü zaman, ne kendisine barınacak bir yer ne de yiyecek bir lokma ekmek verir. Mağduriyetini anlatmasına rağmen kimse onu anlamak, hatta dinlemek bile istemez. "Duyulmayan, tanınmayan

ve hatırlanmayan yokluğa bırakılmıştır. Var olmak, ancak öteki sayesinde mümkün(dür)" (Sayar 131). Öteki'nin nazarında hükümsüz olan Jean Valjean, perişan ve çaresiz şekilde sokaklarda dolaşır. Sarı kimlikle ifşa edilen geçmişi, kötü bir yazgı gibi peşini bırakmaz:

(...)Yabancıya birkaç saniye boyunca tıpkı bir engerek yılanını incelemiş gibi bakan ev sahibi kapıya yeniden yaklaştı:

Defol git! Dedi.

Merhamet, dedi yabancı, bir bardak su.

Bir tüfek mermisi dedi köylü.

(...) O sefil köpek kulübesinden bile kovulmuş bir halde kaldığını fark ettiğinde kendini taşın üzerine bıraktı. Yoldan geçen birinin onun şöyle haykırdığını duyduğunu söyleniyordu:

Bir köpek kadar bile değerim yok! (Hugo 81).

Aşağılanmanın ve değersizleştirilmenin acısını derinden hisseden Jean Valjean, yalnızlaştırılır. Tecrit eden toplum, ona "sefil bir köpek kulübesini" bile layık görmez. İnsanların kendisine hoyratça yönelişini kabul edemeyen Jean Valjean, toplumdaki nefret etmeye başlar. "Toplumca afroz edilme korkusu, (...) birey üzerinde son derece kuvvetli bir baskı yapmaktadır" (Fromm Çağımızın Özgürlük Sorunu 213). Baskı, Jean Valjean'ın iç dünyasında zaman içinde büyük infilaka dönüşür; o, işlediği suçun bedelini ödese de toplumsal yargılamalardan kurtulamaz. Onun yardım isteğine "defol git" ifadeleriyle tepki veren toplum, Jean Valjean'ı cezalandırır. Zira bir mahkûmun cezası, sadece cezaeviyle sınırlı değildir; suç işlemiş biri, dış dünyayla iletişim kurmaya başladığı andan itibaren çok sayıda sorunla mücadele etmek zorunda kalır. Jean Valjean duymaz bir kitle tarafından sürekli dışlanır. Oysa "çevreden soyutlanmış bir ruh yaşamı düşünülemez" (Adler Yaşamın Anlamı ve Amacı 19). Yazar, tam olarak bu noktada topluma bir eleştiri yöneltir. Her insan, toplumun bir parçasıdır; büyük bir suç potansiyeli taşımadığı sürece insanın hayatın dışına atılarak izole edilmesi, topyekûn bir ayrışmaya neden olur. Çünkü insanı yadsımak, ona yapılabilecek en büyük kötülüktür; "tam anlamıyla insan olan bir kişinin o durumda çatışma, azap, depresyon, öfke yaşamaması mümkün müdür?" (Maslow 13) Jean Valjean, bu azabın yansımasıdır. İnsan, kendini ötekiyle geliştirdiği ilişkilerde var eder. Bu ilişkilerin boyutları arttıkça hem kendisine olan güveni ve saygısı hem de sosyal bir varlık olduğuna yönelik inancı artar.

Jean Valjean, toplumla iletişime geçmeye çalıştığı her an da büyük tepkiyle karşılaşır; onun varlığı, toplumun nazarında katlanılmaz ve tahammül edilmezdir.

Jean Valjean, bedensel boyutta özgür olsa da toplumun tavrından dolayı aslında o bir mahkûmdur. İnsanın başkasını tehdit, kendisini de toplumun seçilmiş kişisi olarak görmesi, toplumun bünyesinde ayrışmaya neden olur; böylesi bir algının olduğu yerde empati, hoşgörü, sevgi ve saygı gibi toplumu kuran temel değerler geçerliliğini yitirir. Jean Valjean, bu yitime maruz kalır. O, tüm kapılardan kovulduktan sonra, son çare olarak kim olduğunu bilmediği Digne Psikopuzu Mösyö Myriel'in evine gider:

Adım Jean Valjean. Kürek mahkûmuyum. On dokuz senemi zindanda geçirdim. Dört gün önce serbest bırakıldım. (...) Akşam şehre geldiğim de bir hana girdim. Belediye başkanlığına göstermem gereken sarı kimliğim yüzünden beni geri çevirdiler. (...) Bana defol git! Dediler. (...) Kimse beni kabul etmedi. Cezaevine gittim, kapıcı beni içeri almadı. Bir köpek kulübesine girdim. Köpek beni ısırıp sanki bir insanmış gibi kovdu. Duymadınız mı? (...) Cebinden katlanmış büyük bir sarı kâğıt çıkardı. İşte kimliğim. Gördüğünüz gibi sarı. Gittiğim yerden kovulmamı sağlıyor. (...) Bu şahıs çok tehlikelidir. (...) Herkes beni kapı dışarı etti.

Nasıl? Bu gerçek mi? Beni kabul ediyor musunuz? Beni, bir kürek mahkûmunu koymuyor musunuz? Seni benli konuşmadan bana mösyö diye hitap ediyorsunuz! Bana hep defol git köpek! Dediler (Hugo 89-90).

Psikopoz Myriel, Jean Valjean'ın yaşamında bir kırılma noktasıdır. Kendisine mösyö diye hitap eden, evinde ağrlayan ve sahip olduklarını Jean Valjean ile paylaşan Psikopoz Myriel, herkesten farklı davranışıyla Jean Valjean'ın tüm ezberlerini bozar. Geçmişini ve içinde bulunduğu durumu, tüm detaylarıyla bilmesine rağmen, onu büyük içtenlikle evine davet eder; bu davet karşısında ne yapacağını bilmeyen Jean Valjean, şaşırır ve kendisini yargılamaya başlar. Zira çevresindekilerin tavrı, aşağılık kompleksine ve varlığından kuşku duymasına neden olmuştur. Birisi tarafından kabul edilmek, onay görmek hatta onunla bir arada olmak, Jean Valjean'ı memnun etse de çok sayıda soruyu beraberinde getirir. Myriel'in desteği, Jean Valjean'ın hem kendisiyle hem de toplumla arasındaki yitirilmiş bağlarını onarması adına önemli bir adımdır.

Jean Valjean'a gösterdiği ilgi ve alakayla onun içinde büyüyen cehenneme bir ışık gibi sızar. Lakin Jean Valjean on dokuz sene boyunca irite davranışlara muhatap olduğu için insani ilişkilerin iyileyci ve güzelleştirici tarafından yoksundur. Bu yoksunluğu yaşayan insanlar, kendisine ve hayata bir katkı sunamazlar; Jean Valjean'da kendisine muhabbetle yaklaşan Myriel'e tam anlamıyla güvenemez. Güvensizlik, ihaneti beraberinde getirir. İhanetin altında

yatan neden, maddesel boyutta sahip olma arzusundan çok, herkesten ve her şeyden intikam alma istemidir. Fromm bu durumu “öç alıcı şiddet” olarak tanımlar. “Öç alma duygusu, bireyin güçlülüğü ile ters orantılıdır; güçsüzler, zarar görek yıkılmışlarsa kendilerine saygılarını onarmak için başvurabilecekleri tek yol vardır; öç almak” (Sevginin ve Şiddetin, Kaynağı 24). Öç almak arzusu, Jean Valjean'ı o denli kuşatmıştır ki, Myriel'in evinde bir gece kaldıktan sonra hırsızlık yapar; aslında bu durum, ona toplum tarafından dayatılan hırsızlık kimliğinin gereğini yerine getirme ve kendini kanıtlamanın bir şekli olarak ta düşünülebilir. Myriel'in evindeki eşyaları çaldıktan sonra yakalanan Jean Valjean, Myriel ile yüzleştirilince beklemediği bir tavırla karşılaşır:

Ah! Siz miydiniz? Diye haykırdı Jean Valjean'a bakarak. Sizi gördüğüme sevindim. Ama size takımların yanı sıra gümüş şamdanları da almanızı söylemişim (...) Gözlerini açan Jean Valjean saygıdeğer piskoposa hiçbir insan dilinin tasvir edemeyeceği bir ifadeyle baktı.

-Monsenyör, dedi jandarma onbaşı, bu adamın bize söyledikleri doğru mu? Onunla yolda karşılaştık. Şüpheli biri gibi görünüyordu.

- Ve size onları geceyi evinde geçirdiği yaşlı bir rahibim verdiğini söyledi değil mi? Araya girdi piskopos gülümseyerek

-Bu durumda onu serbest bırakabilir miyiz? Diye sordu onbaşı

- Elbette, dedi piskopos (Hugo 98).

Myriel, yargıların, mesafelerin çok ötesinde düşünür ve davranır. Cezalandırma, suçlu sayma, öteleme ve yalıtıklaştırma gibi anlayış ve hoşgörü içermeyen tavırlarla Jean Valjean'a yaklaşmaz. Dolayısıyla “sevgi dolu destek, acıyı ve kederi azaltır” (Gruen 53). Jean Valjean'ın suçlu olmadığını, hatta elindeki eşyaları kendisinin verdiğini ve daha fazlasını alabileceğini söyler. Myriel, herkesten farklı davranışıyla Jean Valjean'a uygulanan tecride karşı bir duruş sergiler; zira o, Jean Valjean'daki iyiyi görür. Myriel'e göre Jean Valjean, yaşadıkları neticesinde kendi karanlığına gizlenmiş biridir. Karanlığın neden olduğu değersizlik hissi öylesine güçlüdür ki, Jean Valjean, asıl olanı fark edemez. Myriel'in tavrı sayesinde serbest bırakılan Jean Valjean, kötülük yaptığı birinin kendisine yönelimi karşısında ikileme düşer; bir taraftan kendisini yabancılaştıran, parçalayan, yok sayan toplum, diğer yandan sahip çıkan, koruyan Myriel bu ikilemi temsil eder. Burada yazar, insandaki potansiyele dikkatimizi çeker. “Tevrat'taki görüşe göre insanda iki yetinin iyilik ve kötülük yapma yetisini bulun(ur), insan, iyile kötü, kutsamayla lanet arasında seçim yapabil(me) yolundadır” (Fromm, Özgürlükten Kaçış 16). Dolayısıyla olumlu ya da olumsuz yönlendirmelerin neticesinde

ruhumuzda sevgi ve şiddetin kaynağı oluşur; bu kaynağın kökeni, kendimizle ve başkasıyla geliştirdiğimiz ilişkide saklıdır. Jean Valjean'da Myriel ile tanışmaya kadar sadece korkutan, ezen, acizleştiren insanın kötücüllüğüne tanıklık eder; acımasızlığa, horlanmaya karşı kendisini savunmak için aynı şekilde tepki verir. Myriel ise Jean Valjean'ı aslında köklerini geçmişinden aldığı lakin maruz kaldığı olaylardan dolayı bastırıldığı, gizlediği kendisiyle yüzleştirir. Bu yüzleşme, değişimin habercisidir. Değişimin, hayatın özünü daha iyi görebilmemiz adına yazar tarafından bilinçli olarak kurgulandığı düşünülebilir; zira yazar, her olumsuzluğa karşı alternatif bir çözüm noktası sunarak insanlığı uyarır.

Metaforik Değişimin Temsili Değeri: Madlen Baba

Metafor, köken itibarıyla Eski Yunancaya ait bir kelime olup meta ve phrein sözcüklerinin bir arada kullanılmasıyla oluşan bir kavramdır. Cebecinin tespitiyle metafor, "bir "şey" in bazı yönlerinin bir başka "şey" e taşındığı ya da transfer edildiği özgül zihinsel/dilbilimsel süreçleri ifade eder" (Cebeci 9). Bilhassa Jean Valjean'ın şahsında yansıma bulan değişim, yazarın vurgulamak istediği ideal düzeni/insanı tüm yönleriyle ortaya koyma amacı taşır. Jean Valjean'ın değişimi; arzulanan insan tipinin yanı sıra karşımızdaki insanı dinlemenin, anlamının ve ona hak ettiği değeri vermenin kişiler arasındaki mesafeyi nasıl yok edeceğini de gösterir. Myriel'in dokunuşu, Jean Valjean'ın iç dünyasında önce şok etki yaratır; varlığı hakkındaki kanıksanmış düşüncelerin ötesine geçen bu tavır, Jean Valjean'ı hayrete düşürür:

Yanına yaklaşan piskopos ona alçak sesle:

-Bana bu parayı dürüst bir adam olmak için harcayacağınıza söz verdiğinizi asla unutmayın, dedi. Herhangi bir söz vermediğini hatırlamayan Jean Valjean afalladı. Bu sözleri üzerlerine basa basa söyleyen piskopos heybetli bir ifadeyle ekledi:

Jean Valjean, kardeşim, artık kötülüğe değil, iyiliğe aitsiniz. Ruhunuzu satın alıp içindeki karanlık ve tehlikeli düşünceleri çıkarıyorum ve onu Tanrı'ya teslim ediyorum (Hugo 126).

Myriel ile arasında geçen konuşma, insan/toplum hakkındaki genel kanaatini sarsmakla beraber, içsel bir sorgulama sürecinin de başlangıç noktasıdır. Değişim, başlamıştır. Sözün gücüyle Jean Valjean'ın ruhuna yönelen Myriel, ona kendisini hatırlatır. Kötülük, zor şartlar altında olan insanı kolayca ele geçirebilir; önemli olan insanın sürüklendiği girdaptan çıkması ve iyiye yönelmesidir. Bu

yönelim, çok yönlü bir hesaplaşmanın sonrasında gelir. Zira Jean Valjean, düşünür; o, yaratılışının özündeki iyiyi neden kaybetmiş; ruhuna kötülük, ne zaman kök salmıştır? Bu soruların cevabını ararken Myriel'in yanından ayrılan Jean Valjean, onun kendisine hediye ettiği gümüş şamdanlara bakar. Gümüş şamdanlar, geri dönüşler, vazgeçişler olduğu anda adeta iyi bir insan olmanın hatırlatıcı nesnesi gibidir; gümüş şamdanlara baktıkça Myriel'in sözlerini anımsar ve bir anda karşısına küçük Gervais çıkar.

Gervais, bir anlatı figürü olmaktan çok, Jean Valjean'ın ilk sınavıdır. Küçük bir çocuğun parasını zorla alarak ona zarar veren Jean Valjean, Gervais'in haykırışlarını duymaz. Lakin bu duymazlık, hafızasında yankılanan Myriel'in sesiyle sonlanır. "Jean Valjean, kardeşim, artık kötülüğe değil, iyiliğe aitsiniz" sözlerinin anlamını kavramaya başlayan Jean Valjean, bir muhakemenin eşiğinde kalır. İyiliğe ait olmak, bir söz olmaktan çok, Jean Valjean'ın karakterini/kişiliğini her bakımdan şekillendiren temel bir düstur olarak düşünülebilir. Myriel'in sözlerini ilk anda anlamakta zorlanan Jean Valjean, azap ve acı içinde kıvrılır:

Görüldüğü gibi, Jean Valjean piskoposun evinden ayrıldığında, dünyayı her zamankinden farklı düşüncelerle gözlemlemeye başlamıştı. İçinde neler olup bittiğini anlamıyordu. İhtiyarın meleklerle yaraşan davranışına ve tatlı sözlerine karşı koymaya çalışıyordu. Bana dürüst bir insan olacağınıza dair söz verdiniz. Ruhunuzu satın alıp içindeki sapkın düşünceleri çıkarıyorum ve onu Tanrı'ya teslim ediyorum. Bu sözler aklından hiç çıkmıyor, bu ilahi hoşgörüyü içimizdeki kötülüğün kalesi olan kibirle karşı çıkıyordu. Bu rahibin bağışlanmasının kendisini hala sarsan bir saldırı olduğunu, bu merhametli davranışa direnirse, yüreğinin katılığının sonsuza dek yumuşamayacağını, boyun eğerse insanların yıllar boyunca davranışlarıyla yüreğine doldurduğu o hoşuna giden vazgeçmesi gerekeceğini, bu kez kendi kötülüğü ile o adamın iyiliği arasında yeneceği ve yenileceği muazzam ve nihai bir savaşın yaşanacağını belli belirsiz hissediyordu (Hugo 132).

Jean Valjean, yaşamına nasıl devam edeceği konusunda karar vermek zorunda olduğunu bilir. Kötülükten vazgeçmek ve doğru insan olmak, uzun yıllar zulüm gören Jean Valjean'ın iç dünyasında çatışmaya neden olur. Bu boyuttaki duygusal ve düşünsel karmaşa, yeni bir insan olmanın yarattığı kaygıdan kaynaklanır. Maruz kaldığı baskının ve gördüğü zulmün yol açtığı nefret ve kin, yerini yavaş yavaş sevgi, merhamet ve şefkat gibi duygulara bırakır. Başlangıçta rahibin söylemlerine "içimizdeki kötülüğün kalesi olan kibirle karşı çıkan" Jean Valjean, tüm yaşamını gözden geçirir. Hayatın kendisini sürüklediği olumsuzluklara

sıkışıp kalmaktansa değişmek ister. Değişmek isteyen her insan, zor bir sürecin eşiğindedir. Zira “Başkalaşımı arzulamak her şeyi göze almak demektir” (Parla 14). Her şeyi göze alan Jean Valjean’ın değişimi,

Ben bir sefilim! Diye bağırdığında, kim olduğunu fark etmeye başlıyor, (...) aşağılık kürek mahkûmu Jean Valjean’ın ete kemiğe bürünmüş halini görüyordu. (...) Bu halüsinasyonun arasından gizemli derinliklerde önce meşale sandığı bir aydınlık gördü. Bilincinde beliren bu ışığa daha dikkatlice baktığında bunun insana benzediğini ve bu meşalenin piskopos olduğunu fark etti. Vicdanı karşısında beliren bu iki adamı, piskoposu ve Jean Valjean’ı art arda izledi. Birincinin ikinciye baskın çıkması çok uzun sürmedi. Hayallere dalması uzadıkça, bu tür kendinden geçişlere özgü garip bir etkiyle piskopos gözünde büyüyüp ışıltıyor, Jean Valjean küçülüp silikleşiyordu. Muhteşem bir parlantıyla bu sefilin ruhunu aydınlatıyordu (Hugo 134).

Sözleriyle verilir. Zaman içinde boyutlarını artıran bu süreç, derin bir farkındalığa dönüşür. Kendisi ve hayatla barışan Jean Valjean, böylece yeni yaşamına doğru yol alır. Zira “kişinin kendi varlığını olumlamasıyla varlığın sürdürülmesini sağlayan yaşam değerleri yaratılır” (May 102). Değerlerin ilk emaresi, isimde yansıma bulur. O artık, sarı kimliğe mahkûm, saldırgan ya da korkulacak, kaçınılacak bir suçlu değil; insanlara koşulsuz yardım eden, herkesi koruyan, bilhassa da yoksulların sorunlarına çözüm üreten Madlen Baba’dır. Babalık vasfıyla ismin buluşması, değişimin olumlu perspektifte gerçekleştiğine yönelik ipuçları sunar; zira babalığın himaye etme ve sakınma gibi bir gücü vardır. Madlen Baba’da bu misyona uygun davranır. Sözelimi hayat kadını olan Fantine ile münasebeti, Madlen Baba’nın insanlarla kurduğu ilişkiye temsili bir örnektir.

Fantine, küçümsenen, bir eğlence aracına dönüştürülen çaresiz ve kimsesiz bir kadındır. Yoksulluk ve sefaletten ötürü çocuğunun ihtiyaçlarını bedeni üzerinden karşılamaya mecbur bırakılan Fantine, saçını ve dişlerini bile satmaya zorlanır. Hayata tutunmaya çalışırken itilen, horlanan Fantine, Madlen Baba’nın desteği sayesinde kısa süreliğine de olsa rahat nefes alır. Kendisini aşağılayan bir erkeğe tepki verdiği için Javert tarafından tutuklanan Fantine, mahkûm edileceği anda Madlen Baba’nın karşı duruşuyla özgür kalır. İçinde bulunduğu durumu açıklamasına izin vermeden onu yargılayan Javert, onun yaşama ve söz hakkı olmadığını düşünür. Javert’in aksine Madlen Baba, Fantine ve çocuğuna sahip çıkar. Fantine, bakımsızlıktan ve ihmalden dolayı hasta olduğu için çocuğunu Madlen Baba’ya emanet eder. Fantine’nin çocuğu Cosette, yaşamının son anına kadar Madlen Baba’nın koruması altında yaşar.

Madlen Baba, Fantine'nin yanı sıra Fauchelevant'e yönelişiyle de insanlığın bulunduğu ortak dili yani iyiliği yücelten, kutsayan bir değer olarak karşımıza çıkar. Arabanın altında kalan ve acı içinde inleyen Fauchelevant, yardım istemesine rağmen hiç kimse ona yardım elini uzatmaz. Kendilerine gelecek zararı düşündükleri için bencilce davranan toplum, Fauchelevant'i ölüme terk eder. Onun feryat dolu sesini duyan Madlen Baba, bu sese kayıtsız kalmaz; Javert'in kendisiyle ilgili şüphelerine aldırış etmeden Fauchelevant'i canını tehlikeye atarak kurtarır. Zira Javert, -Toulon'da- polis müfettişi iken kayanın altında kalan kişiyi kurtararak benzer bir cesaret örneği gösteren Madlen Baba'nın (Jean Valjean) sahip olduğu güce tanıklık etmiştir.

Javert, Madlen Baba'nın saygın biri olduğunu bilmesine rağmen onun Jean Valjean olduğunu düşünür. Bu nedenle Jean Valjean'ın akıbetini araştırmaya başlar; Madlen Baba'nın kimliğini ve geçmişini sorguladığı anda Champmathieu adlı bir oduncunun Jean Valjean'a olan benzerliğinden kuşkulandır. Champmathieu'yu tutuklayarak onu hapse atmaya çalışır. Champmathieu, kendisinin bahsettikleri kişi olmadığını söyler; lakin Javert, sahip olduğu gücün öylesine esiri olmuştur ki saptırılmış bir adalet anlayışıyla herkese ve her şeye zarar verir. "Akıldışı otorite, (...) kendi denetimi altında olanları sömürerek yaşamını sürdürür" (Fromm, Sahip Olmak 61). Javert, akıldışı otoritenin karşılık bulmuş kişisidir. Kafasında kurduğu suç ve suçlu şablonuna zorla uydurmaya çalışarak Champmathieu gibi masum bir insanın yaşama enerjisini yok eder. Zira Champmathieu, masumiyetini ispatlayamaz ve Javert'in haksız yargılamalarına maruz kalır. Kendisi yerine başkasının mahkûm edileceğini öğrenen Madlen Baba, bu duruma,

Javert, her yerde sürekli olarak beni izleyen o korkunç av köpeği izimi kaybedip yolunu şaşırıldı! Artık Jean Valjean'ı yakaladığı için halinden memnun, beni rahat bırakacak! Kim bilir, belki bu şehirden ayrılmak isteyecek! Ve bu olayın gelişmesinde benim hiçbir payım yok! Ah! Şu işe bak. Bu durum başımı neden belaya soksun ki? (...) Sonuç itibariyle biri bahtsızlığa maruz kalacaksa bunda benim suçum yok. Her şeye Tanrı karar verdi (Hugo 270).

Sözleriyle tepki verir. Vicdanını rahatlatmanın bir türevi olarak yorumlayabileceğimiz bu durum, aslında kaçıştır. Kaçışın temel nedeni, toplumda kazandığı statüyü kaybetmeme, aynı sıkıntı, acı ve zulmü tekrar yaşamama isteğidir. Bulunduğu konumun hem kendisine hem de çok sayıda insana daha rahat bir hayat imkânı sunduğunu düşünen Madlen Baba, asıl kimliğini ifşa etmenin bir faydası olmayacağına kanaat getirir. Kanaatine rağmen içsel sorgulamaları sürekli zihnini meşgul ederek onu rahatsız eder:

Kendini sorgulamaya devam etti. Amacıma ulaştım! Sözleriyle neyi anlatmak istediğini kendine acımasızca sordu. (...) Ama amacı neydi? İsmi saklamak mı? Polisi yanıltmak mı? (...) Daha soylu daha gerçekçi bir amacı yok muydu? Kişiliğini değil, ruhunu kurtarmak. Yeniden dürüst ve iyi bir insan olmak. Adil davranmak! Her zaman olmak istediği, piskoposun da tavsiye ettiği özellikle bu değil miydi? Bir başkasının varlığını, yaşamını, huzurunu, güneşini çalıyordu! Bir katile dönüşüyordu. Zavallı adamı manevi olarak öldürüyor, onu göz göre göre kürek mahkûmluğu denen o öldürmeyen ölümle cezalandırıyordu (Hugo 272).

Bilerek ve isteyerek bir insanın cehennemini hazırlamak, toplumsal bir tehdit olarak ta algılanmalıdır. Zira haksızlık, kişisel ya da mekânsal bir doğru içermez; bütün insanlığı yaralar. Madlen Baba'da Champmathieu'nun felaketine duyarsızlaşarak aslında kendi türünün yaşama arzusunu yok etmekle beraber, olmak istediği ben'e de zarar verir. Bauman'ın "başka insanlarda insanlığı öldürerek hayatta kalmaya çalışan kişi, kendi insanlığının ölümünden sonra hayatta kalmış demektir" (Sayar 9) ifadesi, Madlen Baba'nın yaşadığı soruna karşılık gelir. Suçsuz bir insanın mahvına göz yummak, insanı daha güçlü kılmaz. Bu tavır, aslında bir aciziyettir. Madlen Baba, kısa süreliğine olsa da aciziyete düşer. Champmathieu hakkındaki tüm suçlamaların asılsız olduğunu bildiği halde sessiz kalır. Fakat o, sessiz kalsa da vicdanı konuşur; çünkü "vicdan, bir çağrıdır ve bu çağrı, Heidegger'in ifadesiyle "benim içimden ama kendimden öteden gelir" (Sayar 55). Dolayısıyla vicdanın insanda yarattığı çok yönlü etkiye karşı duymazlaşmak, mümkün değildir. Rousseau, (...) vicdanın "ölmez sesi" sayesinde insanın "iyilik ve kötülük"ü ayırt edebildiğini (Rousseau 224) söyler. Madlen Baba gibi bir insan için bu sese duyarsız kalmak mümkün değildir. Bu nedenle Madlen Baba, kasıtlı bir şekilde kimseyi karanlığa itmek istemez; onun vicdanı, adil davranmanın önemine dikkati çeker; "İnsan için vicdan özgürlüğü kadar çekici, ama o kadar da azap verici şey yoktur" (Bermann 19). Nitekim Madlen Baba'da Champmathieu'yu kaderine terk etmeyerek kendi vicdanını özgür bırakır.

Javert'in tüm gücüyle üzerine yürüyüp kendisini yok edeceğini bildiği halde, Champmathieu yargılanırken mahkemenin huzurunda gerçeği ifşa eder. "Yaşamın güçlüklerinden geçerek gelen, harcadığı çabayla bataklıktan kendini kurtaran, tüm zorlukları geride bırakıp yüksek düzeye ulaşan biri yaşamın iyi kötü yanlarını herkesten iyi bilir" (Adler Yaşamın Anlamı ve Amacı 51). Jean Valjean' da iyiyi ve kötüyü idrak eden biri olarak kendisinin bir kürek mahkûmu olduğunu söyleyerek Champmathieu'yu kurtarır. Bu karar, aslında Champmathieu'nun değil, Jean Valjean'ın kurtuluşudur; her ne kadar Javert, fiziksel olarak onu mahkûm etmeye çalışsa da Jean Valjean, ruhunu kötülükten,

zalimlikten kurtarır. Zira "kötülük, insanın güçlerini sakat bırakır" (Fromm, Kendini Savunan İnsan 32). Jean Valjean'da, bir varlığı ezerek, yok sayarak yaşamını sürdürmez. Yaşadığı olaylara karşı gösterdiği tavır ve duruşu, adeta onun sınavıdır. Keza o, daha büyük bir sınava, Javert ile karşılaştığı anda tabi tutulur. Ülkede çıkan isyanlar sonucu ihtilalciler tarafından esir düşürülen Javert, Jean Valjean'ın tutsağı olur. Aslında Jean Valjean'ın ihtilalcilerle alakası yoktur, ülkede karışıklık ve isyanlardan dolayı onlara yardım eden Jean Valjean, ihtilalcilerden Javert'i öldürmek için talimat alır. Lakin Jean Valjean, yaşamını büyük bir kaosa çeviren Javert'in çaresizliğinden beslenmez; "İntikamını al. Jean Valjean cebinden çıkardığı çakıyı açtı. –Bir çakı diye haykırdı Javert. Haklısın. Tam sana uygun bir alet. Jean Valjean, Javert'in boynundaki, bileklerindeki ipleri kestikten sonra eğilerek ayağındaki sicimi kesti ve yeniden doğrularak: Serbestsiniz, dedi" (Hugo 583).

Javert'i öldürebilme imkânı varken ona özgür olduğunu söyleyen Jean Valjean, nefrete dayalı gücün aldatıcı bir iktidar olduğunu bilir. Jean Valjean, bu tutumuyla insani değerleri kaybetmemenin önemine ve vicdanın değerlerimizdeki yerine dikkati çeker. Kendisine kişilik olarak tam anlamıyla zıt bir insan olsa da, Javert'in yaşama hakkını elinden almaz; çünkü o, Javert'in aksine insanı, tüm amaçların, eylemlerin, hatta her şeyin üstünde görür. Fromm, "insancıl ahlak ile otoriter ahlakın karşıtlığından bahseder. Otoriter ahlakta, norm belirleyici her zaman insanı aşan bir otoritedir; otoritenin kararları sorgulanmaz; insancıl ahlakta ise insan, her şeyin ölçüsüdür; insan varlığından daha yüksek ve daha önemli hiçbir şey bulunmadığını ortaya koyar" (Kendini Savunan İnsan, 25). Fromm'un tespitindeki otoriter ahlak, Javerte; insancıl ahlak ta Jean Valjean'a işaret eder.

Jean Valjean, insanı gözeten normları ve değerleri önemser; kendi öz gücünün de bundan kaynaklandığını bilir. Jean Valjean, vicdan gibi muhkem bir değer ölçüsünde düşünür/eyler. "Vicdan kendi doğamızın, yazgımızın, kapasitemizin; kendi yaşam "çağrı"ımızın bilinçdışı ve bilinç ötesi algılanışından kaynaklanır. Bu vicdan, kendi içsel doğamıza karşı dürüst olmamızı; onu kendi zayıflıklarımız, çıkarlarımız ya da diğer nedenlerle yadsımamamızı ister bizden" (Maslow 12). Jean Valjean'da nefsine, ihtirasına yenik düşüp zayıf davranmaz. Javert gibi yalıtık bir kişiye bile yıkıcı dürtülerle yönelmez; aksi şekilde davranmak, kendi varlığına, inandığı her şeye ihanet etmek olacaktır. Jean Valjean'ın Javert'e karşı gösterdiği tutum, sadece kendisini değil, otoriter ahlakın koşulsuz savunucusu olan Javert'in de benimsediği değerleri sorgulamasına neden olur. Serbest

kaldıktan sonra tekrar Jean Valjean ile karşılaşan Javert, yetkisi olduğu halde Jean Valjean'ı tutuklamaz:

Javert, şimdi tüm benliğinde endişenin damgasını vurduğu ağır ve kasvetli bir değişim yaşadığını hissediyordu. Zihnin derinliklerinde bir yeniliğin, bir devrimin, bir felaketin gerçekleştiğini hissediyor ve buna bir anlam vermeye çalışıyordu. Javert vicdanında görevinin ikiye bölündüğünü hissediyor ve bunu kendisinden gizleyemiyordu. Yaşamını bir suçluya borçlu olmak, bu borcu kabul etmek ve ödemek, istemese de adaletin mahkûm ettiği birinin seviyesine inmek ve yardımına karşılık ona yardım etmek, kendisine "hadi git" denmesine izin vermek ve bunun karşılığında ona "özgürsün" deme; görevi şahsi gerekçelere feda etmek; vicdanına sadık kalabilmek için topluma ihanet etmek; tüm bunlar onu bunalıyordu (Hugo 679).

Javert, Jean Valjean aracılığıyla özündeki insanla tanışır. Lakin bu durum, kaygıya neden olur. Zira zihni, formel düşüncelerle öylesine şartlanmış ki; ona göre kuralların dışında düşünmek, kaygan bir zeminde hareket etmek gibidir. Kafasında kurguladığı suçlu şablonundaki birine müsamaha göstermek, otoritesinin sarsılmasına neden olur, üstelik buna neden olan kişi, kendisidir. Mahkûm ettiği biri sayesinde özgür olmak, onu yeniden yargılama imkânı varken görevini suiistimal etmek, vicdanıyla normatif kurallar arasında sıkışıp kalmak, Javert'i büyük ikileme sürükler. Bu ikilemden çıkmakta zorlanan Javert, vicdanının sesini dinler. Fakat Javert'e göre bir insanın vicdanıyla düşünmesi, hareket etmesi aşağılayıcı bir durumdur. Aslında "Türümüze özgü erdemlerden her uzak düşüşümüz, kişinin kendi doğasına karşı işlediği her suç, ayrıcalıksız bilinçaltımızda bir iz bırakır ve kendimizi küçük görmemize neden olur" (Maslow 10). Küçük görmenin altında yatan bir diğer neden, sefil bir insan olarak gördüğü Jean Valjean'ın hayatında yarattığı değişimdir. Zira o bu değişimi, Jean Valjean gibi cesaret ve memnuniyetle karşılayamaz. Bir güç savaşına dönüştürdüğü bu durum, intihara zemin hazırlar. İntihar, Javert'in kendisini sürüklediği bir son olmaktan ziyade, yazarın vermek istediği mesajı da açıklamaya yöneliktir. Katı yasaların ve kuralların mekanikleştirdiği Javert'in ölümü, işlevsizleşen, aslında insana ve yaşama katkı sağlamayan tüm düşünce biçimlerinin yok oluşuna işaret eder. Böylece yazar, vurgulamak istediği düşünceyi, Jean Valjean'ı hayatta tutarak verir. Bu bakımdan "Sefiller, insanlığın kurtuluşunu yine maneviyatla mümkün olduğunu vurgulayan (...) bir romandır(...)Ve toplumda gerçekleşebilecek iyi ve güzel şeylerin, bireyin manevi yükselişi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır" (Fırncioğulları 64). Manevi yükselişin simge değeri ise, Jean Valjean'dır.

Sonuç

Victor Hugo, romantizm akımının önemli temsilcilerindendir. Edebiyatın farklı türlerinde çok sayıda eser vermiş olmasına rağmen yazar, daha çok romanlarıyla hem Batı hem de dünya edebiyatına yön verir. Hugo, romanlarını sosyal ve toplumsal gerçeklerle besler; uzak ve yakın tarih, insanın toplum içindeki yeri ve konumu, sınıf farklılıkları, emek, sermaye, işgücü gibi sosyo-ekonomik şartlar, savaşlar, iç çatışmalar, tabiat ve insan ilişkisi v.b. pek çok konuyu ele alır. Victor Hugo, bu konuları idealize edilenle mevcut olan arasındaki mesafeler/çatışmalar üzerinden yansıtır. *Sefiller*, yansımanın edebi bir örneğidir.

Sefiller, insan lehine işlemeyen ve saplantılı bir düşüncenin gölgesinde asılı kalan saptırılmış adalet sistemini, insani değerleri esas alarak sorgular. Böylece insanı içinde bulunduğu koşullara göre değerlendirmenin önemine; baskı, şiddet ve sindirme üzerine kurulu somut gücün geleceği yok edeceğine, adalet sisteminin imha değil, ihya etmeye yönelik olması gerektiğine dikkati çeker. Bu dikkati, Jean Valjean'ın iç sesinde ve sorgulamalarında aktaran yazar, işsiz kalan ve açlık sınırında devinen Jean Valjean'ın mecburiyetlerinden dolayı bir ekmek çaldığını, suçlu ilan edilerek acımasızca yargılandığını, mahkûmiyet hayatının cezaevinden sonrada devam ettiğini, toplumun ve yargılama sisteminin nasıl suçlu ve kurban yarattığını ele alır. Zulüm, eziyet ve acı dolu cezaevi hayatını kendisine verilen sarı kimlikle neticelendiren Jean Valjean, psikolojik boyutta tecride maruz kalır. Yalnızlığa terk edilen, hoyratça itilen Jean Valjean'ın güven ve huzur içinde kalacak bir yeri, acılarını anlatacak ve paylaşacak bir kimsesi yoktur.

Toplum nazarında o, bir suçludur; uzak durulması, kaçınılması gereken tehlikeli bir suçlu. Bu nedenle toplum, Jean Valjean'ı reddeder. Jean Valjean, son çare olarak piskopos Myriel'den yardım ister. Myriel, tüm gerçeği bilmesine ve evinde hırsızlık yapmasına rağmen Jean Valjean'ı bir suçlu olarak görmez; zira o, ötekileştirilen Jean Valjean'ın içindeki insani özü görür. Bu öze tutunarak değerler dünyasını yeniden inşa etmesini ister. Myriel sayesinde tüm yaşadıklarını sorgulayan Jean Valjean, ruhundaki iyiyi keşfeder. İyilik, Jean Valjean'ın kötülükle ördüğü kabuktan çıkmasını sağlar. Değişim, tam olarak bu noktada başlar. Geçmişin karanlık tarafını geride bırakarak gücünü, enerjisini ve çabasını iyi bir insan olmaya adan Jean Valjean, çok sayıda sınavdan geçer. Tereddütler, ikilemler ve çatışmaların eşliğinde verilen her sınav, Jean Valjean'ı iyiye, güzele eviltir. Jean Valjean, yaşamını bir hastalık gibi kuşatan tüm koşullandırmalardan kurtularak insanlık ülküsünü yücelten, yaşatan ve aktaran simge bir değere dönüşür.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. Çeviren Kamuran Şipal, Say Yayınları, 2022.
- Adler, Alfred. *Yaşamın Anlamı ve Amacı*. Çeviren Kamuran Şipal, Say Yayınları, 2021.
- Bermann, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çeviren Ümit Altuğ- Bülent Peker, İletişim Yayınları, 2012.
- Botton, Alain De. *Statü Endişesi*. Çeviren Ahu Sıla Bayer, Sel Yayıncılık, 2013.
- Cebeci, Oğuz. *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İthaki Yayınları, 2019.
- Çeçen, Anıl. *Adalet Kavramı/ Adalet Kavramı Göreliliği Üzerine Bir Deneme*. Gündoğan Yayınları, 1990.
- Fırıncioğulları, Sevrâ. "Victor Hugo'nun Sefiller Adlı Eserinden Hareketle 19. Yüzyılda Fransa'da Suç Olgusu Üzerinde Bir Değerlendirme". Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Foucault, Michel. *Büyük Kapatılma Seçme Yazılar*. Çeviren Işık Ergüden- Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Fromm, Erich. *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. Çeviren Bozkurt Güvenç, Say Yayınları, 1995.
- Fromm, Erich. *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. Çeviren Nalan İçten, Yurdanur Salman, Payel Yayınları, 1995.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. Çeviren Yurdanur Salman, Payel Yayınları, 1995.
- Fromm, Erich. *Kendini Savunan İnsan*. Çeviren Devrim Doğan Yüzer, İlya İzmir Yayınevi, 2005.
- Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış*. Çeviren Şemsa Yeğın, Payel Yayınları, 2008.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak Ya da Olmak*. Çeviren Aydın Arıtan, Say Yayınları, 2019.
- Günal, Yılmaz. "Kriminoloji ve Metot Meselesi", Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, C. 27(2), 47-63, 1972.
- Gruen, Arno. *Terörizme Karşı*. Çeviren Yasemin Wöhler, Totem Yayınları, 2019.
- Hari, Johann. *Kayıbolan Bağlar Depresyonun Gerçek Nedenleri Ve Beklenmedik Çözümler*. Çeviren Barış Engin Aksoy, Metis Yayıncılık, 2020.
- Hugo, Victor. *Sefiller*. Çeviren Hasan Ali Yücel. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Korkmaz, Ramazan; Deveci, Mutlu. *Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür Küçürek Öykü*. Grafiker Yayınları, 2011.

- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Çeviren Okhan Gündüz, Kuraldışı Yayınları, 2001.
- May, Rollo. *Varoluşun Keşfi*. Çeviren Aysun Babacan, Okyanus Yayınları, 2012.
- Özkan, Şebnem. *Felsefe Ansiklopedisi* 5. "Etiketleme", Editör Ahmet Cevizci, Ebabel Yayıncılık, 2007.
- Özkaya, Emel. "Hugo'nun Sefiller'inde Yapay Cehennem" ;*Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.25 (2), 495-506. 2012.
- Parla, Jale. *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*. İletişim Yayınları, 2011.
- Rousseau, Jean Jacques. *Emil yahut Terbiyeye Dair*. Çeviren Hilmi Ziya Ülken, Ali Ziya Ülgener, Türkiye Yayınevi, 1966.
- Safa, Peyami. *Edebi Akımlar ve Fikir Cereyanları*. Boğaziçi Yayınları, 2007.
- Sayar, Kemal. *Kayıp Arkadaş*. Kapı Yayınları, 2018.
- Tanilli, Server. *Çağdaşımız Victor Hugo: Bir Dâhinin Portresi*. Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.